

УДК 376-053.6-056.36:379.8

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.10>

Галина ОЛІЙНИК

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи, спеціальної освіти і менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027

ORCID: 0000-0002-8279-7433

Ольга ГЛАВАЦЬКА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, спеціальної освіти і менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027

ORCID: 0000-0001-9636-3970

Бібліографічний опис статті: Олійник, Г., Главацька, О. (2021). Організація дозвілля підлітків з особливими освітніми потребами. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 70–75, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.10>

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОЗВІЛЛЯ ПІДЛІТКІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

У статті вивчено й узагальнено основні тенденції організації дозвільної діяльності дітей з особливими освітніми потребами. Здійснено теоретичний аналіз наукових підходів до трактування поняття «дозвілля», «дозвілєва діяльність». Розкрито мету дослідження, яка полягає у вивченні й узагальненні основних тенденцій організації дозвілля дітей з особливими освітніми потребами. Досліджено, що організація дозвілєвої діяльності має значний вплив на формування особистості у підлітковому віці. Проаналізовано сферу дозвілєвої діяльності, яка має бути побудована так, щоб її зміст і форми організації були максимально спрямовані на розкриття загальнолюдських, загальнонаціональних цінностей і формування на їхній основі особистісних якостей. Виокремлено основні завдання організації дозвілля з підлітками з особливими освітніми потребами, а саме: забезпечення всебічного розвитку дитини; формування суспільно-громадського досвіду особистості; розвиток, стимулювання та реалізація її духовного і творчого потенціалу; створення системи пошуку, розвитку й підтримки юних талантів, обдарувань; залучення до соціокультурних цінностей; виховання вольових якостей, формування активної життєвої позиції. Розкрито форми дозвільної діяльності для підлітків з особливими освітніми потребами. Визначено, що під час організації дозвілєвої діяльності велика роль відводиться соціальному педагогові, якому перш за все необхідно враховувати психологічні особливості дітей з особливими освітніми потребами. Доведено, що на ефективність дозвілєвої діяльності, здійснюваної з підлітками з особливими освітніми потребами, впливають: рівень матеріально-технічної бази; доступність установ культури для дітей з особливими освітніми потребами; забезпеченість кваліфікованими кадрами; вивчення й застосування інноваційного досвіду роботи; достатні обсяги фінансування дозвілєвих програм, у тому числі із залученням засобів, отриманих за фандрайзингом; транспортне обслуговування; різноманіття видів дозвілєвих занять та їх вільний вибір. Методи дослідження використані такі: теоретичні (аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми); емпіричні (спостереження, порівняння, узагальнення). Досліджено, що проблема вільного часу гостро постає перед підлітками з особливими освітніми потребами, які, на жаль, обмежені у виборі дозвілєвих форм через фізичні недоліки, відсутність дозвілєвої культури та невміння розпоряджатися вільним часом раціонально, змістовно і повноцінно. Саме вміння організації дозвілєвої діяльності сприяє ефективному розвитку особистості підлітка, яка здійснює позитивний вплив на творчий потенціал особистості та готує його до дорослого життя.

Ключові слова: підлітки з особливими освітніми потребами, дозвілєва діяльність, соціальний педагог, форми дозвілєвої діяльності.

Halyna OLIINYK

PhD., Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2 M. Kryvonosa str., Ternopil, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-8279-7433

Olga HLAVATSKA

PhD., Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2 M. Kryvonosa str., Ternopil, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0001-9636-3970

To cite this article: Oliinyk, H., Hlavatska, O. (2021). Orhanizatsiia dozvillia pidlitkiv z osoblyvymy osvitynymy potrebamy [The organization of leisure for adolescents with special educational needs]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 70–75, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.10>

THE ORGANIZATION OF LEISURE FOR ADOLESCENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

The article studies and summarizes the main trends in the organization of leisure activities for children with special educational needs. Theoretical analysis of scientific approaches to the concept “leisure”, “leisure activity” has been carried out. It has been investigated that the organization of leisure activities has a significant impact on a personality formation in adolescence. The sphere of leisure activity has been analyzed which should be built in such a way that its content and forms of organization were supremely aimed at the disclosure of universal, national values and the formation of personal qualities based on them. The main tasks of leisure activities with adolescents with special educational needs have been highlighted, namely: ensuring the comprehensive development of the child; formation of the social experience of the individual; development, stimulation and realization of its spiritual and creative potential; creation of a system of search, development and support of young talents; involvement in social and cultural values; education of strong-willed qualities, an active life position formation. Forms of permitting activities for adolescents with special educational needs have been revealed. It has been determined that in the organization of leisure activities, a great role is given to the social educator, who, above all, must take into account the psychological characteristics of children with special educational needs. It has been proved that the effectiveness of leisure activities carried out with adolescents with special educational needs is influenced by: the level of infrastructure; accessibility of cultural institutions for children with special educational needs; provision of qualified personnel; study and application of innovative work experience; sufficient amounts of funding for leisure programs, including with the involvement of funds received from fundraising; transport service; a variety of leisure activities and their free choice.

Key words: adolescents with special educational needs, leisure activities, social pedagogue, forms of leisure activities.

Актуальність проблеми. Суспільні явища викликали істотні зміни у системності національної науки, освіти, культури. Вони пов'язані з переходом держави Україна до нових умов політико-економічного розвитку та перспективою інтеграції.

Одними із найважливіших у суспільстві були і залишаються проблеми розвитку особистості, її внутрішній світ, потреби, інтереси, почуття. В основу формування особистості слід покласти ідеї гуманістичної парадигми особистісно орієнтованої освіти й виховання, головна мета яких не сформувати і навіть не виховати, а, безперечно, знайти, підтримати, розвинути людину в людині. Потрібно закласти в ній механізм самореалізації особистості.

У житті підлітків з особливими освітніми потребами важливе місце займає дозвіллева діяльність. Вона є важливим засобом формування особистості, бо в її умовах найбільш сприятливо проходять рекреаційно-відтворюючі процеси, які знімають інтенсивні фізичні, інтелектуальні, психічні навантаження. Дозвіллева діяльність приваблює підлітків нерегламентованістю, самостійним вибором різних видів занять, можливістю поєднувати розважальні та розвиваючі види діяльності.

Організація дозвіллевої діяльності з підлітками з особливими освітніми потребами досить

складна і суперечлива. Підліткам, які мають проблеми зі здоров'ям, важко підібрати певний вид дозвілля, який би сприяв повноцінному формуванню їхньої особистості.

На сучасному етапі суспільства вони є певною спільнотою, яка має свої психологічні характеристики, особистий стиль життя, ціннісні орієнтації, життєві стандарти, еталони поведінки, особливості соціалізації, статус у суспільстві (Олійник, 2014: 4).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні науковці зробили вагомий внесок у розроблення проблеми організації вільного часу дітей (І.С. Кон, Г.О. Євтеєва, Д.С. Махов, С.А. Шмаков). У їхніх працях досліджено проблеми використання вільного часу дітей, визначено чинники культури вільного часу, розроблено нові методи та форми дозвіллевої діяльності.

Проблема дозвілля й соціально-культурної діяльності розглядається в роботах таких дослідників, як М.Г. Бушканець, Є.І. Григор'єва, А.Д. Жарков, Т.Г. Кисельова, Ю.Д. Красильников, Ф.С. Махів, Е.В. Соколов, Ю.О. Стрільців, В.Я. Суртаєв, Б.А. Тітов, В.М. Чижиків, Н.М. Ярошенко та ін. Успішно розробляються теорії дозвілля в наукових працях В.І. Бочелюк, А.І. Вишняк, Г.Н. Загадарчук, І.В. Корсун, М.М. Поплавського, С.В. Савченко та ін.

Проблема організації літнього відпочинку дітей з особливими освітніми потребами частково досліджувалася у дисертаціях В.В. Балахтар, О.В. Добрянської, В.К. Звєкова, О.І. Расказова, Н.М. Цимбалюк, Г.Є. Шипоти.

Мета дослідження полягає у вивченні й узагальненні основних тенденцій організації дозвілля дітей з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу дослідження.

На практичній значущості дозвілля наголошує Б. Мосальов, яке виходить із потреб підлітків у рекреації, спілкуванні, самопізнанні самореалізації, саморозвитку та ін. Залежно від рівня культури індивіда здійснюється вибір форм дозвіллевих занять, що спрямовані на освіту, самоосвіту, активну творчість, навчання, культурні потреби. Соціальна значущість дозвілля відкриває можливості навчально-виховної та пізнавально-розвиваючої діяльності її суб'єктів, які досить помітно відображаються в освітніх процесах дозвіллевої діяльності (Мосалев, 1995: 7–9).

Так, А. Вишняк та В. Тарасенко, трактуючи поняття «дозвілля», зауважують, що це, перш за все, внутрішня культура людини, наявність у неї певних особистісних якостей характеру, організованості, потреб та інтересів, вміння, смаки, бажання, життєві цілі, що дають змогу змістовно та з користю проводити вільний час. Вони також підкреслюють, що якість дозвілля характеризується рівнем розвитку та функціонуванням відповідних закладів, без яких неможливе проведення дозвілля (Вишняк, 1988: 34).

Як свідчить аналіз, дослідники трактують поняття «дозвілля» у контексті реалізації інтересів особистості, пов'язаних із рекреацією, саморозвитком, самореалізацією, спілкуванням, задоволенням, оздоровленням, що впливає на вільний вибір особистістю дозвіллевих занять. Разом із тим у просторі дозвілля закладено можливість не лише виховання, а й формування соціально значущих якостей молодого покоління.

Аналіз теоретичного обґрунтування дозвіллевої діяльності провідними вітчизняними та зарубіжними дослідниками свідчить про визначення цього поняття як:

– частини загальної соціально-культурної діяльності, що здійснюється під час дозвілля й вирізняється свободою вибору, активністю, ініціативою різних груп та індивідів, базується на загальнокультурних, художніх, пізнаваль-

них, політичних, побутових та інших інтересах дорослих, молоді, дітей (Кисельова, Красильников, 1992);

– багаторівневої структури, основними рівнями якої є споживання, творчість і екстеріоризація (Кремень, 2008);

– вільної діяльності, що вибирається самою особистістю і здійснюється людиною тому, що їй так хочеться, щоб вона була зумовлена особистими потребами й інтересами, а не викликана під тиском зовнішніх обставин, що змушують її до неї (Воловик, 1999.); цілеспрямованої активності, яка відповідає потребам і мотивам людини, що реалізується у системі культури і дозвілля (Гончаренко, 1997).

Зазначене свідчить про те, що вибір дозвіллевих занять значною мірою зумовлений особистими потребами та інтересами підлітків, їхнім психологічним та емоційним станом, соціальним самоствердженням та саморозвитком, віковими та індивідуальними особливостями.

У контексті здійснюваного дослідження особливу увагу привертає твердження Н. Яременко про те, що цінність дозвіллевої діяльності підлітків полягає у тому, щоб допомогти підліткам реалізувати всі найкращі якості, які в них закладені. Сфера дозвіллевої діяльності має бути побудована так, щоб її зміст і форми організації були максимально спрямовані на розкриття загальнолюдських, загальнонаціональних цінностей і формування на їхній основі особистісних якостей (Яременко, 2007: 5).

Дійсно, організація дозвіллевої діяльності має значний вплив на формування особистості у підлітковому віці. Гармонійний та всебічний розвиток особистості – це високий соціальний ідеал, який є необхідним для вирішення завдань, що стоять на сучасному етапі розвитку суспільства. Це особливо стосується сучасних підлітків з особливими освітніми потребами.

Різні вікові групи учнів проявляють великий інтерес до різних видів дозвіллевої діяльності, про це свідчить практика. Основні психологічні потреби підлітка – прагнення до спілкування з однолітками, до самостійності і незалежності, до «емансипації» від дорослих, до визнання своїх прав із боку інших людей.

Підлітковий вік розглядається як особлива соціально-психологічна і демографічна група. Вона має свої установки, специфічні норми поведінки, які утворюють особливу підліткову

субкультуру (Павелків, 2011: 225–226). Характерною потребою підлітків (10–15 років) є потреба пізнати та показати себе, знайти однодумців. Діти у цьому віці дуже чутливі. Вони вперше закохуються, у них починається статеве формування; формуються такт, почуття як порядність, доброзичливість, милосердя, гідність, совість... Тому індивідуальні, групові бесіди найефективніші у роботі із цією віковою групою.

У підлітків розвивається бажання творчо підходити до опанування тієї чи іншої справи. Свої дії вони навчаються критично оцінювати, для них організуються клуби за інтересами, профорієнтаційні об'єднання, цікаві зустрічі та консультації з різними працівниками медичної та правової сфер.

Надзвичайно важливо, щоб організація дозвілєвої діяльності відповідала сучасним потребам і запитам підлітків з особливими освітніми потребами.

Основними завданнями організації дозвілля з підлітками з особливими освітніми потребами є: забезпечення всебічного розвитку дитини; формування суспільно-громадського досвіду особистості; розвиток, стимулювання та реалізація її духовного і творчого потенціалу; створення системи пошуку, розвитку й підтримки юних талантів, обдарувань; залучення до соціокультурних цінностей; виховання вольових якостей, формування активної життєвої позиції.

У роботі з підлітками з особливими освітніми потребами є такі форми дозвілєвої діяльності: індивідуальна, групова, масова.

В індивідуальній дозвілєвій діяльності підліток сам організовує своє дозвілля – це читання, заняття художньою творчістю, спортом чи фізкультурою, перегляд телепередач.

Групові форми змістовного дозвілля: різні види ігрової діяльності; заняття в гуртках за інтересами, конкурси, прогулянки, мандрівки, екскурсії тощо.

Масові форми дозвілєвої діяльності – це концерти, фестивалі, свята, акції тощо.

Безперечно, організаторам дозвілля потрібно обов'язково знати особливості цих вікових груп.

Дозвілєва діяльність є унікальним, оригінальним і ефективним засобом адаптації, соціалізації й реабілітації особистості підлітка з особливими освітніми потребами, яка містить у собі різноманітні форми, засоби, методики і технології, які орієнтовані саме на нього.

Необхідна абсолютна взаємодія між усіма напрямами й спеціалістами, що забезпечує цілісність і ефективність організації дозвілєвої діяльності. Це є важливою умовою. Окрім того, відбувається процес взаємонавчання, взаємопізнання, що підвищує коефіцієнт реабілітації підлітків.

Надзвичайно популярні такі форми дозвілєвої діяльності для дітей з особливими освітніми потребами:

– арт-галерея, де вся експозиція присвячена казці.

Діти долучаються до образотворчої діяльності, комунікативного процесу, розвивають креативне мислення, естетичний смак. Вони самі пробують що-небудь намалювати, одержуючи від цього не тільки задоволення, а й певні навички й терапевтичний ефект;

– ігровий зал, де використовуються елементи народної культури, колективне виконання мелодій, організуються малорухомі народні ігри.

Гра є унікальним засобом для спонтанного прояву всіх особистих можливостей дитини. В ігрову діяльність підлітки включаються без напруги і проявляють максимальну цікавість та участь;

– театральна гримувальна. Дітям надається унікальна можливість зануритися в чарівний світ театру, потрапити за його лаштунки, потім на імпровізовану сцену. Велику роль відіграють театральні костюми, їхні деталі, які призначені для казкових персонажів. Кожна дитина вибирає їх за своїм смаком і починає обігрувати вигадану роль, поживляючи образ (Філімонов, 2012).

На ефективність дозвілєвої діяльності, здійснюваної з підлітками з особливими освітніми потребами, з точки зору М. І. Довженкова, впливають:

1. рівень матеріально-технічної бази, ступінь забезпеченості приміщеннями для розгортання діяльності дозвілєвих форм музичними інструментами, інвентарем для аматорських об'єднань, образотворчої й декоративно-прикладної творчості тощо;

2. доступність установ культури;

3. забезпеченість кваліфікованими кадрами;

4. вивчення й застосування інноваційного досвіду роботи;

5. достатні обсяги фінансування дозвілєвих програм, у тому числі із залученням засобів, отриманих за фандрайзингом;

7. транспортне обслуговування;

8. різноманіття видів дозвіллевих занять та їх вільний вибір (Храпилина, 1996: 124).

Велика роль відводиться соціальному педагогові під час організації дозвіллевої діяльності з підлітками з особливими освітніми потребами. Перш за все фахівцю необхідно врахувати психологічні особливості таких дітей; зміна інтересів, недостатня впевненість у своїх силах, слабкий прояв наполегливості, самостійності, хворобливість, ранимість, замкнутість і головне відчуття своєї неповноцінності. Головне завдання соціального педагога – психологічно активізувати підлітків з особливими освітніми потребами з урахуванням перспективи їхнього життя, дотримуючись при цьому правильного тону і стилю. До засобів реабілітації варто віднести спорт, ігри, екскурсії, заняття художньою й прикладною технічною творчістю, ділові комерційні, логічні ігри, ритуали, свята, обряди, конкурси, фестивалі, оздоровчі процедури й психологічні розвантаження, засоби масової інформації. Ефективні також

такі форми, як аукціони, конкурси, дискусії, клуби, спортивні змагання, спеціальні тренінги, творче спілкування. Усе це сприяє формуванню творчої особистості, розвитку почуття колективізму, прискорює розумовий розвиток, створює життєвий оптимізм і активність, виховує позитивні риси характеру (Паскаль, 2007).

Висновки і перспективи подальших досліджень Проблема вільного часу гостро постає перед підлітками з особливими освітніми потребами, які, на жаль, обмежені у виборі дозвіллевих форм через фізичні недоліки, відсутність дозвіллевої культури та невміння розпоряджатися вільним часом раціонально, змістовно і повноцінно.

Саме вміла організація дозвіллевої діяльності сприяє ефективному розвитку особистості підлітка, яка здійснює позитивний вплив на творчий потенціал особистості та готує його до дорослого життя.

Отже, доцільно звернути увагу на можливості організації дозвілля і зі старшокласниками, які мають особливі освітні потреби.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вишняк А.И. Культура молодежного досуга. Киев, 1988. 53 с.
2. Воловик А., Воловик В. Педагогіка дозвілля : підручник. Харків : ХДАК, 1999. 332 с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
4. Енциклопедія освіти / гол. ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
5. Киселева Т.Г. Теория досуга за рубежом : лекции по курсу «Культурно-досуговая деятельность». Москва : МГУК, 1992. 50 с.
6. Олійник Г.М. Організація освітньо-дозвіллевої діяльності учнів 5–7-х класів : методичні рекомендації / за ред. проф. А.Й. Капської. Тернопіль : Вектор, 2014. 114 с.
7. Мосалев Б.Г. Досуг: методология и методика социологических исследований. Москва : МГУК, 1995. 94 с.
8. Павелків Р.В. Вікова психологія : підручник. Київ : Кондор, 2011. 469 с.
9. Паскаль О.В. Соціальна робота у сфері дозвілля : навчальний посібник. Одеса : Поліграф, 2007. 120 с.
10. Філімонов С.П. Особливості організації дозвілля дітей з обмеженими можливостями здоров'я в умовах санаторно-курортного комплексу. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2012. № 9(11). С. 181–192.
11. Храпилина Л.П. Основы реабилитации инвалидов. Москва : Интавр, 1996. 146 с.
12. Яременко Н.В. Дозвіллезнавство : навчальний посібник. Фастів : Поліфаст, 2007. 460 с.

REFERENCES:

1. Vyshniak, A.Y. (1988). *Kultura molodezhnoho dosuha [Culture of youth leisure]* Kyiv. [in Russian].
2. Volovyk, A. & Volovyk, V. (1999). *Pedahohika dozvillia : pidruchnyk [Pedagogy leisure: book]*. Kharkiv : KhDAK. 332 s. [in Ukrainian].
3. Vishnyak A.I. *Culture of youth leisure*. Kyiv, 1988, 53 p [in Ukrainian].
4. Goncharenko, S.U. (1997). *Ukrainian Pedagogical Dictionary / S.U. Goncharenko*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
4. *Encyclopedia of Education / Acad. ped. Sciences of Ukraine; Chief Ed. V.G. Kremen. K. : Yurinkom Inter, 2008. 1040 p.* [in Ukrainian].
5. Pavelkiv, R.V. (2011). *Vikova psyholohiya [Age-psychology]: pidruchnyk.Vyd.2-ye, ster.* Kyiv. Kondor, 469 p. [in Ukrainian].
6. Kiseleva, T.G. (1992). *Teoriya dosuga za rubezhom Theory of leisure abroad: lectures on the course "Cultural and leisure activities"*. Moscow: MGUK, 1992, 50 p. [in Russian].

7. Khrapylina, L.P. (1996). Fundamentals of rehabilitation of the disabled. Moscow: Intavr, 1996, 146 p. [in Russian].
8. Oliynyk, H.M. (2014). Organization of educational and leisure activities of students of 5-7 grades: methodical recommendations / ed. prof. A.Y. Kapska. Ternopil: Vector, 2014, 114 p. [in Ukrainian].
9. Mosalev, B.H. Dosuh : metodolohyia y metodyka sotsyolohycheskykh yssledovanyi [Leisure: methodology and methods of sociological research]. Moskva : MHUK, 1995. 94 p. [in Russian].
10. Pascal, O.V. (2007). Social work in the field of leisure: textbook. manual. Odessa: Polygraph, 2007, 120 p. [in Ukrainian].
11. Filimonov, S.P. (2012) Osoblyvosti orhanizatsii dozvillia ditei z obmezhenymy mozhlyvostiamy zdorovia v umovakh sanatorno-kurortnoho kompleksu. [Features of the organization of leisure of children with disabilities in the sanatorium complex.] Zbirnyk naukovykh prats. Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy.- Collection of scientific works. Current problems of education and upbringing of people with special needs. № 9 (11). P. 181-192. [in Ukrainian].
12. Yaremenko, N.V. (2007). Dozvillieznavstvo [Leisure science]: navchalnyi posibnyk. Fastiv : «Polifast». [in Ukrainian].